

- ³ М а н д е л ь ш т а м О.//Сирена. 1919. N 5. С. 69.
- ⁴ Г у м и л ь в Н. С. Стихи. Письма о русской поэзии. М., 1989. С. 447.
- ⁵ М а н д е л ь ш т а м О. Стихотворения. Л. 1974. С. 78.
- ⁶ А х м а т о в а А. Стихотворения и поэмы. Л., 1976. С. 54.
- ⁷ Там же. С. 30.
- ⁸ К у з м и н М. Сети. М., 1908. С. 154.
- ⁹ А х м а т о в а А. Стихотворения и поэмы. С. 32.
- ¹⁰ К у з м и н М.//Аполлон. 1910. N 4.

А. В. ТОЛКАЧ

АСАБЛІВАСЦІ ІНТЭРПРЭТАЦЫІ БІБЛЕЙСКІХ МАТЫВАЎ У РАМАНЕ У. ЦЕНДРАКОВА «ЗАМАХ НА МІРАЖЫ»

На сучасным этапе развіцця літаратуры назіраецца імкненне пісьменнікаў па-новаму асэнсавача старонкі найстаражытнейшага помніка пісьменнасці—Бібліі. Асабліва ўвага надаецца асобе Хрыста.

Ісус Хрыстос — літаратурны персанаж нашага часу. Услед за булгакаўскім Іешуа Га-Ноцры і Хрыстом з «Доктара Жывага» Б. Пастэрнака з'явіўся і герой рукапісу «Суд над Хрыстом» у «Факультэце непатрэбных рэчаў» Ю. Дамброўскага, і гарачы прапаведнік царства справядлівасці на зямлі Ісус Назаранін у аповесці «Плаха» Чынгіза Айтматава, і галілейскі настаўнік, які прайшоў выпрабаванне камп'ютэрам, у У. Цендракова.

Дваццатае стагоддзе, на якое, па выразу Блока, «яшчэ чарней і агромніцей лёг цень Люцыпарава крыла», здавалася б, паспяхова выціснула з душ вобраз Хрыста—«ідэал чалавека ў плоці». Цяперашняя цяга шырокіх мас да рэлігіі тлумачыцца не толькі тэндэнцыямі моды, але і спробамі людзей замяніць пачуцці сацыяльнай і духоўнай беспрытульнасці, якія адчувальна праявіліся ў апошнія гады, верай у бога або ў які-небудзь яго прымальны і зразумелы «эквівалент».

У рамане У. Цендракова «Замах на міражы» прапанавана некалькі нечаканая інтэрпрэтацыя біблейскага вобраза. Сімволіка назвы рамана даволі дакладна праглядаецца ў кантэксце расповяду і аб'ектыўна можа быць расшыфравана з улікам драматычных працесаў гісторыі агульначалавечай цывілізацыі. Фармальным цэнтрам твора з'яўляецца даследаванне нараджэння і эвалюцыі хрысціянства як універсальнага тыпу мыслення і светабачання. Аднак у сапраўднасці сэнсавая структура рамана «Замах на міражы» значна глыбей і ўключае разнастайныя дэтермінанты эвалюцыйнай спіралі чалавецтва.

У рамане У. Цендракоў прапануе свой варыянт адказу на агульнае пытанне: як быць? Ён рашае перагледзець традыцыйныя гуманістычныя каштоўнасці і вызначыць, ці трэба іх захоўваць. Для Цендракова пытанне не ў тым, як змагацца за тыя або іншыя перакананні—адкрыта або скрытна—яго цікавіць іншае: а ці варта наогул за іх змагацца, пакуль не разбярэмся, на чым яны заснаваны? Ці трэба адстойваць некаторыя прынцыпы і ідэі, якія ўкараніліся ў масавай свядомасці? Ці трэба імкнуцца да тых ідэалаў, якія стагоддзямі не рэалізуюцца?

Апавядальны кантэкст твора складаецца з двух падзейных планаў: рэалістычна-жыццёпадобнага і міфалага-гістарычнага, альбо гістарычна-фантастычнага, паколькі гісторыі не вядомы ўмоўны лад. А паданні, якія ўтвараюць міфалага-гістарычны план, пабудаваны якраз па прынцыпу: «што было б, калі...»

Паміж гэтымі падзейнымі планами (з-за створанай аўтарам фантастычнай мадэлі) паступова ўзнікае мноства функцыянальна значных змястоўных сувязей і пераклічак. Каталізатарам сюжэтнага развіцця з'яўляюцца асноватворныя анталогічныя і аксіялагічныя праблемы, якія аўтар фармулюе ўжо ў самым пачатку рамана:

«Течет поток рода людского. Куда? Какие силы гонят его? Безвольные ли мы рабы этих фатальных сил, или у нас есть возможность как-то их обуздать? Мучительные вопросы бытия всегда вызывали страх перед будущим... Грядущее проступает уже сейчас: в малом—великое!.. Приметы надвигающейся опасности, приметы обнадеживающие и спасительные. И прежде всего приметы возрождающейся нравственности, без нее немыслима жизнь... Несет время род людской, позади, по реке Прошлого,

в форватере Истории, остаются человеческие маяки. Каждый что-то собой отмечает. По ним легче всего ориентироваться. И следует ли отворачиваться от их архаического света, если даже он и кажется нам иллюзорным?»¹

Гэтыя праблемы аўтар вырашае з дапамогай фантастычнага дапушчэння магчымасці кібернетычнага даследавання варыянтаў агульначалавечай гісторыі. Героі спрабуюць тэарэтычна выправіць гісторыю шляхам выключэння з часовага кантэксту асобы Хрыста. Імкнучыся даследаваць яго грамадскае і маральнае значэнне, героі рамана зыходзяць з таго, што «колье ўзнікла моцнае движенне—хрысціянства, то ў истоках яго непременно должна находиться и выдающаяся среди других личность. Человеческая память указывает на галилейского проповедника...

Важно разглядаць у Хрысце пад многовековымі напластваннямі божественнага—чловека» (с. 34).

Непасрэдна Ісусу прысвечана першае паданне «Аб несвосчасова загінуўшым Хрысце», у якім героі рамана абмяркоўваюць варыянт нежыццяздольнага евангельскага прарока, які быў пакараны смерцю яшчэ да стварэння і распаўсюджвання яго вучэння.

Нетрадыцыйнае тлумачэнне евангельскіх калізій у рамане ўскладняецца прынцыпам замяшчэння выключанага з гістарычнага кантэксту Хрыста, раўназначнай яму, на думку герояў, асобай апостала Паўла, які не ведае Ісуса і таму абсалютна самастойны ў сваёй светапогляднай эвалюцыі ад Саўла, які карае ворагаў першасвятара, да апостала Паўла, які нясе людзям ідэі міласэрнасці і любові да бліжняга.

Назва рамана, на наш погляд, вельмі трапная. У ходзе работы над ім У. Цендракоў адмовіўся ад знешне эфектнай назвы «Евангелле ад камп'ютэра» на карысць больш змястоўнай—«Замах на міражы». Ён і сапраўды не знішчае, не адмаўляе вымыслы, ідэальныя прасекты, народжаныя розумам філосафаў, летуценнікаў і ўтапістаў, а толькі замахваецца на іх, падвргаючы сумненню іх мэтазгоднасць і жыццёвасць. Міражоў жа, на паверку, аказваецца не так многа. Па-першае, У. Цендракоў прыходзіць да высновы, што ілюзорная сама мара стварыць ідэальнае грамадства, пабудаваць зямны рай, дажыць калі-небудзь да «залатога веку». Па-другое, аўтар сумняваецца ў магчымасці стварыць цэласнае і ўсеагульнае вучэнне, якое здольна і растлумачыць будову свету, і служыць кіраўніцтвам да дзеяння. Падобныя вучэнні ўзнікалі не аднойчы. Пісьменнік даследуе адно з самых устойлівых і распаўсюджаных—хрысціянства.

У рамане Хрыстос—паэт і цудатворца. Яго прамовы не столькі лагічна доказыныя, колькі эмацыянальныя, яны ўздзейнічаюць не столькі на розум, колькі на пачуцці людзей.

Павел жа—па У. Цендракову—палітык і мараліст. Несучы ў свет слова боскае, ён адначасова карэкціруе і ператлумачвае яго, па сутнасці, ствараючы заповіт, каноны якога адрозніваюцца ад таго, што завяшчаў Хрыстос. У аснове асноў вучэння—любові да бліжняга—Павел не такі ўжо бяздумны паслядоўнік Хрыста. Ён не паўтарае безразважнага «любіце ворагаў ваших». «Если враг твой голоден,—говорыць ён,—накорми его, если жаждет, напои его, ибо, делая сие, ты соберешь ему на голову горячие уголья». Ад «любі ворага» такая пазіцыя—«горячие уголья на голову»—далёкая, вораг для Паўла застанеца ворагам, які павінен быць пакараны, падаўлены аказанай яму дапамогай. Безумоўна, сабраць «горячие уголья на голову» ворагу, у якога ёсць сумленне, лёгка. Але як быць з тым, у каго зусім адсутнічаюць якія-небудзь маральныя якасці? У вучэнні Паўла аб гэтым нічога не гаворыцца.

«Иисус Христос—поэт, никак не строгий мыслитель. Только поэт мог проповедовать с такой беспечной безответственностью перед логикой: «Посему говорю вам: не заботьтесь для души вашей, что вам есть, и что вам пить, ни для тела вашего, во что одеться.

Взгляните на птиц небесных—они не сеют, не жнут, не собирают в житницы, и Отец Ваш Небесный питает их. Вы не гораздо ли лучше их?» О последствиях такого прекраснодушного наставления Христос беспечно не думает» (с. 64).

Калі герой рамана крытыкуе прытчу Хрыста аб «птушках нябесных», надаючы ёй значэнне пропаведзі гультайства, то так можна разважаць

толькі на падставе логікі, голага розуму. Таму што прытча гэта акружана ў Нагорнай пропаведзі прыкладамі таго, як людзі свядома шукаюць «скарбы», гэта значыць—багацце.

«Душа больш яды, а цела больш адзення»—гаворыцца ў прытчы. І гэта значыць, што «нельга служыць двум гаспадарам»—Богу і мамоне. «Пушкі нябесныя»—гэта тыя, хто не працуе для набыцця скарбаў. Хрыстос укладвае ў гэтыя словы думку аб перавазе духа над целам, свабоды духоўнай над пажыткам цялесным. Што ж датычыцца працы, то ці ні ў Пісанні сказана: «У поце твару здабывайце свой хлеб».

Такім чынам, унутры адной рэлігіі аказваюцца два розныя, а ў шэрагу выпадкаў і ўзаемавыключальныя веравызнанні. Толькі ў такім дваістым выглядзе, на думку аўтара, гэта рэлігія і магла ўзнікнуць і праіснаваць амаль два тысячагоддзі. Ідэальна-узвышанае хрысціянства не распаўсюджвалася б на свеце без прагматычнага Паўла. Але і разумова-кампраміснае паўліянства не прыжылося б без Хрыста.

Ідэя, як мяркуе аўтар, толькі тады авалодае масамі, калі яна ўнутрана супярэчлівая, але пры гэтым сцвярджае сябе як закончаны і цэласны светапогляд. Толькі ў гэтым выпадку яна здольная аб'яднаць людзей розных поглядаў, думак, пачуццяў, настрою і імкненняў (а маса заўсёды рознахарактарная), дазваляючы ім лічыцца аднадумцамі і аднаверцамі.

І нарэшце У. Цендракоў ставіць пад сумненне такія паняцці, як ахвярнасць і роўнасць, імкненне іх абсалютызаваць, узвесці ў прынцып. «Замах» на гэтыя «міражы» выяўляецца ў паданні «Страсти о ближнем». Рым часоў Нерона. У маёнтку Стацілія Апія ўзбунтаваліся рабы. Бунт падаўлены. Рабоў чакае смерць. Хрысціянін Лукас, які надакучыў Апію сваімі пропаведзямі, і на гэты раз заклікае да міласэрнасці. Але суровы рымлянін упэўнены, што менавіта вось гэтыя словы пра любоў да бліжняга і давалі ў рэшце рэшт рабоў да бунту.

«Один столб еще свободен, Лукас. Сам выбери, кому висеть на нем. Тебе или ему?—Апий кивнул на Силана» (с. 136).

Сілан—тупіца, п'янь. У вачах ані праблеску думкі. На брыдкім твары ліслівая ўсмешка. З гэтай усмешкай ён дапамагаў караць смерцю іншых рабоў, выслужваў дараванне, толькі што ўласнаручна вешаў на слуп «залатушнага хлопчыка».

«Ты так много, Лукас, говорил о любви к ближнему, так вот тебе ближний, докажи, что его любишь, что слова твои не обман. Согласись вместо него висеть на столбе. А он распнет тебя, он охотно это сделает, потому что хочет жить...» (с. 136).

Тут сама ідэя ахвярнасці як бы пазбаўлена сэнсу, бо чалавек, які свядома ідзе на гібель, прымае смерць у канчатковым выніку за людзей, а не за голыя прынцыпы. Сілан жа, аўтар старанна гэта падкрэслівае, чалавекападобная жывёла. Значыць, застаецца адно—дабраахвотная смерць як апошні аргумент у спрэчцы ідэаліста з цынікамі. Лукас ідзе на гэта: празмерна высокі кошт, але прынцып даражэй. Ідэаліст перамог, але і цынік не прайграў. Таму што рашэнне Лукаса аддаць сябе на пакаранне смерцю выклікае ў навакольных смех, проста-такі павальны рогат.

«Живи... Апий отпускает Лукаса, но добавляет вослед:—И не будь шутом» (с. 139).

У гэтай фразе акрамя наяўнага ёсць і патаемны сэнс, ёсць і так уласцівая Цендракову літаратурная рэмінісцэнцыя: у дадзеным выпадку адсылка да вядомага пушкінскага запісу пад малюнкам з шыбеніцай: «И я бы мог, как шут, на...» Запіс даўно расшыфраваны, але да гэтага часу яго змест не вытлумачаны цалкам. Можна, не выпадкова Пушкін абарваў радок ці то на прыназоўніку, ці то на паўслове? «Ёсць мяжа, да якой людская думка вечна імкнецца, але і баіцца яе пераступіць, адчуваючы, што там яна стане ўжо бесчалавечнай².

У рамане У. Цендракова «Замах на міражы» Хрыстос гіне, так і не паспеўшы заснаваць новае веравучэнне. Але праграмавіраваўшы на камп'ютэры дадзены адрэзак старажытнай гісторыі без уключэння ў яго «добрай весткі» Хрыста, вучоныя-эксперыментатары атрымліваюць ашаламляльны вынік: новае веравучэнне ўсё ж ўзнікае, і ў дадатак праз некаторы час камп'ютэр аднаўляе Месію.

Аднак аўтар так і не адказвае на пытанні, пастаўленыя ім у пачатку

рамана, даючы магчымасць нам самім вырашаць: як быць? З аднаго боку, можна выказаць меркаванне, што дзейнічае нейкі закон, які не дазваляе сумнявацца ў тым, што рух гісторыі, ход жыцця праграміраваны: чалавеку не пад сілу працівіцца лёсу, а тым больш—змяніць яго. Мы не стваральнікі ўсеахопнага чалавечага быцця, а толькі ўдзельнікі яго.

Але мае права на існаванне і іншае меркаванне: можа, гаворка ідзе не аб праграмаванні Гісторыі, а аб яе раўнаважнасці—час заканамерна нараджае заснавальнікаў, стваральнікаў светапоглядаў і канцэпцый і іх разбуральнікаў, таму што ідэя развіваецца праз унутраную супярэчлівасць.

¹ Тендряков В. Покушение на миражи. М., 1987. С. 5. Старонкі іншых цытат з гэтага выдання даюцца ў тэксце артыкула.

² Гл.: Сергеев Я./Вопросы литературы. 1988. № 12. С. 64.

У. А. КАПЦАЎ

Д. С. МЕРАЖКОЎСКІ: «ВОПЫТ СУБ'ЕКТЫЎНАЙ МІФАТВОРЧАСЦІ»

Мяжа XIX—XX стст. з'яўляецца перыядам культурнага сінтэзу, дзе літаратура выступае не толькі як мастацкая творчасць, але перш-наперш як з'ява культуралагічная, этычная і рэлігійна-філасофская. Сціраецца мяжа паміж літаратурай і філасофіяй. З'яўляюцца новыя жанры—новыя імёны. Мастак становіцца правадніком да іншых адвечных ісцін, якія ён спрабуе высветліць. І тут трэба сказаць аб такой з'яве рускай культуры, як сімвалізм. Хаця ён меў рысы агульныя з сімвалізмам еўрапейскім (індывідуалізацыя сімвалу, падваенне свету ў глабальным кантэксце, містыцызм), гэта была з'ява выключна нацыянальнага характару. Гэтая асаблівасць у тым, што рускі сімвалізм выступаў як катэгорыя перш за ўсё этычная і светапоглядная. Этычны бок сімвалізму праяўляўся не ў пасіўным чаканні культурнага крызісу, але ў рэлігійным сінтэзе і аб'ектывацыі маральнага пачатку (Бог); светапоглядны—у адчуванні сімвалізму як поўназначнай формы светаразумнення (сімвал—міфалагема—міф), суб'ектыўна-гістарычнай міфалагічнай рэальнасці.

Супярэчлівасць часу стварыла супярэчлівых асоб. Адчуванне апакаліпсічнасці прымушала асобу шукаць выйсце, адкідваць сярэдняе—кампраміснае—і падзяляць ўсё на полюсы, крайнасці, антытэзы. Адною са значных асоб гэтага «новага ўсведамлення» быў Д. С. Меражкоўскі. Ён асэнсоўвае гісторыю чалавецтва (быццё) праз супярэчлівасць успрымання яё суб'ектам (усведамленне) анталагічнага рэалізму чалавечай сутнасці. Думка Меражкоўскага знаходзіць сваё ўвасабленне ў антытэзах: «бездань верхняя»—хрысціянства—Хрыстос—духоўнае і «бездань ніжняя»—паганства—Антыхрыст—плоцкае. Такім чынам, аўтар стварае суб'ектыўны касмаганічны міф, які рэалізуе праз мастацкія творы. Меражкоўскі бярэ класічныя вобразы сусветнай культуры, але напаўняе іх істотна новым зместам. Традыцыйная праблема, перад якой апянаюцца героі Меражкоўскага, вырашаецца як суадносіны ў іх усведамленні катэгорый веры і свабоды, у залежнасці ад якіх умоўна выдзяляюцца два тыпы герояў: эсхаталагічны і богачалавечы. Першы адмаўляе свабоду чалавека і сцвярджае выключнае дзеянне Бога і Боскай ласкі. Пазнаннем можа займацца толькі сам Бог, адзінае, што мае чалавек—вера, усё астатняе—ад д'ябла. Таму пафас адмаўлення эсхаталагічнага героя—пафас рэгрэсіўны: пасіўнымі пакутамі плоці не стварыць новы рай, але можна знайсці страчаны.

Герой жа богачалавечы—дынамічны, атаясамлівае чаканне Боскага Суда з творчасцю. «Унутры хрысціянскага свету проціборнічаюць дзве маральныя накіраванасці: пакорлівасць і творчасць, мараль асабістага выратавання і страху пагібелі і творчая мараль каштоўнасцей, мараль аддання сябе ператварэнню і пераўтварэнню свету»¹,—лічыў М. А. Бярдзьеў. У гэтым сэнсе рай пачатку—богачалавечы—адрозніваецца ад эсхаталагічнага. Так вырашаецца этыка творцы, не прыкаванасць да